

JEŽEK, V.; JIRÁK, J. *Média a my. Management umění – umění managementu*. Praha: Akademie múzických umění, 2014.

JÍLEK, V.; BEDNÁŘÍKOVÁ, B. *Jazykové prostředky s potenciálem porušit normu v oblasti mediálního zpravodajství*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.

KRAUS, J. *Rétorika a řečová kultura*. Vyd. 2., dopl. Praha: Karolinum, 2010.

LUKAVSKÝ, R.; HRACHOVINOVÁ, M.; JUSTL, V. (ed.) *Sláva slova: texty Radovana Lukavského o umění přednesu*. Praha: Akropolis, 2012.

MINÁŘOVÁ, E. *Stylistika pro žurnalisty. Žurnalistika a komunikace*. Praha: Grada, 2011.

MORAVEC, V. *Proměny novinářské etiky. Společnost (Academia)*. Praha: Academia, 2020.

OSVALDOVÁ, B. *Zpravodajství v médiích. Vydání třetí, revidované*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020.

VESECKÁ, R.; CHROMÝ, J. *Kriminalita, veřejnost a média: problémy, o nichž se příliš (ne)mluví*. Praha: Linde, 2009.

Co je to civilismus?

Martin Tichý, FPF SU v Opavě

martin.tichy@fpf.slu.cz

Klíčová slova: civilismus, avantgarda, literární historie

Key words: civilism, avant-garde, literary history

What is 'civilism'?

The article examines the concept of 'civilism' as used in the Czech literary historical discourse in recent decades. The author argues why this term is problematic, revealing the motivations for its emergence (to legitimate certain topics in research), while also suggesting limitations and/or challenges associated with its use in the teaching of the history of Czech modern literature.

Ve školských výkladech české literatury (jak těch středoškolských, tak vysokoškolských), zvláště poezie, počátku 20. století se hojně setkáváme s pojmem *civilismus*. Jelikož jde v tomto případě o pojem dosti problematický, jehož funkčnost a adekvátnost byla před časem zpochybněna (Papoušek, 2011), je na místě prozkoumat, jak a proč se pojem v literárněhistorickém diskursu etabloval, v čem byl užitečný pro školské výklady dějin moderní literatury a v čem by užitečný mohl být.

Civilismus není svým původem literárněhistorický termín. Objevuje se prvně počátkem dvacátých let v polemikách o vývojovém problému moderní české literatury. Nepřicházejí s ním přitom autoři, jejichž pozice jím mají být charakterizovány, jako s nějakým programovým pojmenováním, ale naopak kritičtí mluvčí tehdejší mladé generace z okruhu Devětsilu, aby nějak vyznačili to, s čím se „nová poezie“ rozejde. Nejpravděpodobnější původce tohoto pojmu, Karel Teige, jej zkonstruoval vlastně jako paralelní a protikladný pojmu „humanismus“, jímž se pokoušel – podobně jako jiní programoví mluvčí mladé literatury – dát jméno „člověkostrědní“ považované nové literatury, jež se radikálně odlišuje od předchůdců, fascinovaných tvarovými

experimenty, inspirovanými odlidštěnou technickou civilizací (srov. např. Teige, 1921/1970). Teige na počátku 20. let vytvořením této opozice humanismus vs. civilismus celý problém redukoval, což je v programové kritice přirozené, a současně ke konstrukci pojmu šikovně využil konceptů, s nimiž pracoval ve svých kritických textech předválečných i těch z období 1918–1919 Stanislav K. Neumann (zcivilnění, civilní umění...), přitom se však s Neumannovým uvažováním fakticky minul. Následující polemika věc nemohla objasnit, protože sám Neumann stál v roce 1921 programově již jinde než v desátých letech a způsob, kterým otázku nasvítíl, odkazoval ke zcela jinému okruhu problémů, než které jej zaměstnávaly v předcházejícím desetiletí, totiž k poměru umění a proletářské revoluce (srov. např. Neumann, 1921/1976).

Přesto – nebo právě proto – civilismus vešel poměrně rychle do diskursu literární kritiky; už v letech 1921 a 1922 jej nacházíme u řady především mladých kritiků. Používají jej zejména tam, kde potřebují odlišit zaměření poválečné poezie na člověka od raně avantgardních směrů, objevujících se před světovou válkou, které údajně k člověku nebyly s to najít cestu a setrvaly na vnějším, smyslovém zobrazení světa. Jelikož to bývá demonstrováno zejména na poezii S. K. Neumanna, pohybuje se pojem civilismus mezi dvěma běžnými užitími: 1. je souhrnným pojmenováním tvorby české předválečné moderny nebo i širěji umění raných avantgard evropských (spíš původně jako jejich charakteristika než název specifického uměleckého směru); 2. je označením určité specifické etapy v díle S. K. Neumanna, stylovou charakteristikou poezie *Nových zpěvů* nebo *Triceti zpěvů z rozvratu*. Ačkoliv pro Devětsil a Teigeho v poetistické etapě ztratil pojem civilismu svůj *raison d'être*, z literárněkritického lexika už nemizí a jeho nereflektované užívání lze dokonce doložit koncem dvacátých let i u samého Neumanna, který se mu dotud vyhýbal.

Je běžné, že literárněkritické pojmy přecházejí do lexika literární historie. Není proto divu, že pojem civilismus našel své místo v literárněhistorických pracích věnovaných S. K. Neumannovi. Ten se záhy po své smrti v roce 1947 stal básníkem vpravdě kanonickým, jemuž byla věnována zvláštní pozornost – ostatně v roce 1955 byl k výzkumu jeho díla zřízen Kabinet SKN v Ústavu pro českou literaturu Československé akademie věd. V prvních významných literárněhistorických pracích neumannovského zaměření z 50. let (Strohsová, 1954; Taufer, 1956) však pojem civilismus nehraje podstatnou úlohu; ve výkladech, které jsou vedeny ideologickým zřetelem, nemohl plnit žádné funkce. To se mění v 60. letech, kdy zájem o Neumannovo dílo neslábne, ale zároveň se nově rozvíjí výzkum meziválečné avantgardy. Bylo-li pro Jiřího Tauerfa důležité pouze to, jak Neumann dokázal svým vlivem mladé avantgardní spisovatele orientovat ideologicky (Taufer, 1956, s. 55), v monografiích Evy Strohsové (1963) a Františka Kautmana (1966) začala vyvstávat otázka vztahu mezi Neumannovým „civilistick[ým] období[m]“ (Strohsová, 1963, s. 120) a dílem poetistické avantgardy.

Ačkoliv tyto vývojové otázky jsou v obou jmenovaných pracích pouze načrtnuty, nejsou zevrubně zkoumány, jsou to právě ony, které osmyslňují využití pojmu

civilismus. Zdá se, že Strohsová i Kautman jej používají podobně, jak jej užívala kritika ve 20. a 30. letech – buď jako vlastně periodizační označení, denotující určitou etapu vývoje moderní české literatury (když hovoří např. o „moderní[m] umění civilistické[m]“ [Kautman, 1966, s. 26] a „civilistick[é] modern[ě]“ [Strohsová, 1963, s. 63, 67]), anebo – a to zřejmě častěji – jako stylovou charakteristiku Neumannovy poezie z okruhu *Nových zpěvů* (1918), když je např. báseň *Elektrickou tramvají* ze sbírky *Tricet zpěvů z rozvratu* označena za jedinou „civilistickou“ (Kautman, 1966, s. 195) nebo se hovoří o civilistických syžetech (tamtéž, s. 173) či civilistickém opojení (tamtéž, s. 185). Celkově se zdá, že pro oba zmiňované literární historiky je civilismus pojem, s nímž pracují nereflektovaně, patrně i proto, že v jejich výkladu nejde o pojem v žádném ohledu ústřední. Zůstává zde tedy hlavně jakýmsi zkratkovým označením té Neumannovy etapy, jejíž plody nacházíme v *Nových zpěvech* a doprovodných textech kritických či publicistických, na jejichž analýzu se autoři především soustředí. Pro oba jde přitom o pojem primárně neumannovský, o jeho širší platnosti příliš neuvažují.

Začlenění Neumannova díla z desátých let do vývoje moderní české literatury (především poezie) bylo výzvou, kterou před sebe postavili i autoři čtvrtého dílu akademických *Dějin české literatury*, připravených do tisku na konci 60. let. Bylo zde možno navázat na předchozí neumannovský výzkum (ostatně autorkou kapitoly o Neumannovi i úvodních výkladů k literatuře 20. let byla Eva Strohsová). V tomto kontextu však *Dějiny* – i vzhledem k odlišnosti žánru literárněhistorické syntézy od monografických studií – pokročily dál: jednak civilismus internacionalizovaly, když Zdeněk Pešat píše o „verhaerenovské[m] a neumannovské[m] civilismu“ (*Dějiny*..., 1995, s. 185, 194), jednak jej v kapitolách napsaných Františkem Buriánkem interpretovaly jako programovou estetiku, ba dokonce jako svěbytný umělecký směr (tamtéž, s. 23, 46–48). Jde-li o charakteristiku této estetiky nebo směru, je ovšem založena na poetice *Nových zpěvů* (zpředmětnění, snaha vyjádřit „krásu a účelnost věcí, dynamiku světa“; tamtéž, s. 48).

Literární historie v období normalizace na tento způsob výkladu navázala. Koncept civilismu se stal pro významné literární historiky normalizační éry (Vladimír Dostál, Štěpán Vlašín, Milan Blahynka) v podstatě prostředkem legitimizace výzkumu avantgardy. Pro interpretační strategie normalizační literární historie je typické úsilí konstruovat jednak kontinuitu v silně diskontinuitní tvůrčí dráze S. K. Neumanna, jednak a především kontinuitu mezi Neumannem a poválečnou avantgardou. I Jiří Taufer ve své studii z roku 1973 uvažuje již nejen o Neumannově ideologickém působení na poetistické básníky, ale i o popudech, které daly tvorbě mladé generace 20. let *Nové zpěvy* a *At' žije život!* – a bylo jich „nesmírně mnoho“ (Taufer, 1973, s. 401).

V témže duchu píše v již posthumně publikované studii z roku 1975 Vladimír Dostál. Podle něho „obrat mladých k avantgardnímu poetismu se dál pod praporem sešitým i z barev Neumannových“ (Dostál, 1975, s. 288). Dostál srovnává poetistický program s tím, co nazývá „programem civilismu“ a co (re)konstruuje

z Neumannových fejetonů v souboru *At' žije život!* Koncept civilismu zde umožňuje vyložit poetismus málem jako produkt Neumannova impulsu – navzdory tomu, že sám Neumann byl jeho ostrým odpůrcem: tedy konstruovat za Neumannovou antiantagardní kampaní počátku 20. let hlubokou kontinuitu avantgardy s jeho tvorbou. V téže době pak Štěpán Vlašín prohlásil civilismus přímo za první originální český ismus před poetismem. Podobně jako pro Buriánka je to pro něho svébytný literární směr, příbuzný kubismu či futurismu, lišící se od nich však „nepřerušným úzkým vztahem k přírodě“ (Vlašín, 1975, s. 398).

Tyto výklady vyznačuje několik důležitých rysů: předpokládají existenci programu civilismu (resp. jeho „teorie“), jehož formulací mají být Neumannovy předválečné fejtony; kladou rovnítko mezi civilismus a předválečnou modernu; přisuzují Neumannovi vůdčí úlohu v předválečném literárním hnutí, v zásadě celou předválečnou modernu chápou jako Neumannův projekt (srov. Blahynka, 1982, s. 112). Účelem těchto operací, založených přinejmenším na selektivní práci s prameny, je zahlédnout organický vývoj od předválečné moderny k proletářskému umění a poetismu a obhájit Neumannovu klíčovou roli ve všech zmiňovaných vývojových fázích. Přemýšlení o civilismu je tak zvláště paradoxní: jeho výměr je rozšiřován, ale současně se stále vrací k neumannovské materii a neumannovským problémům.

To potvrzuje i heslo, jež napsal do *Slovníku literárních směrů a skupin* (1977, 2. vyd. 1983) Josef Peterka. Civilismus zde není sice popsán jako směr, nýbrž pouze „tendence“ nebo „zaměření“ (Vlašín et al., 1983, s. 32), spočívající v tematizaci projevů moderní technické civilizace a životního slohu, ale ve značně disparátním výčtu jmen světové i české literatury, na něž je pojem vztažen, opět dominuje Neumann.

Lze říci, že chápání civilismu, které dosud přežívá v (nejen) školském výkladu, koření právě v těchto interpretacích z konce šedesátých a ze sedmdesátých let. Zatímco markery tohoto „ismu“ jsou vymezovány – jsou-li vůbec vymezovány – prakticky pouze na základě Neumannových básní a literární publicistiky (zde často nekriticky, bez zvážení kontextu, v němž vzniká), funkce, jíž je tento pojem nadán, je neadekvátně tomu široká. Má pojmenovat důležitou fázi ve vývoji české poezie první třetiny 20. století, a to včetně světového kontextu, na něž údajně navazuje, a vlivu, který vykonává na další fáze českého vývoje. Pro vývojově pojaté líčení dějin moderní literatury je bezesporu takovýto pojem výhodný. Současně je zřejmé, že vytváří výrazné zkreslení (není to ovšem jediný problematický koncept ve školských výkladech tohoto období, viz např. generaci buřičů).

Problém zde nespočívá primárně v tom, že pojem nemá oporu v evropském a americkém myšlení o literatuře (Papoušek, 2011, s. 93), protože shledávání zahraniční genealogie civilismu je v pracích věnujících se této otázce okrajové a pomáhá toliko vyztužení statutu „ismu“, ale v tom, že pojem, jak se nyní užívá, je zakotven ve specifických výkladových strategiích, které lze popsat jako účelové. To ovšem bylo do pojmu vepsáno už v době, kdy byl uveden do oběhu na počátku 20. let: jako pojem implicitně hodnotící, polemický. Nezdá se, že literárněhistorické zacházení s ním,

jak jsme na ně poukázali, tento jeho problematický rys eliminovalo, spíš naopak. Nemusí to nutně znamenat, že se jej musíme vzdát. Může být užitečný, nebudeme-li jej používat jako neutrální termín, ale právě s odkazem na dobovou literární rozpravu a na funkce, jež v ní plnil. Může díky svému původu a historii mnohem názorněji než jiné pojmy demonstrovat, že podobné „celistvosti“ mají nikoliv objektivní, nýbrž interpretativní povahu.

Širší zapojení kontextu, jež takováto práce s pojmem vyžaduje, je možné zejména ve vysokoškolské výuce a na středních školách v rozšiřujících seminářích nebo jako téma pro badatelské formy výuky. Na interpretativní povahu podobných pojmů lze ovšem ve výuce upozornit také např. při čtení vhodně zvolených básnických textů, jež může být konfrontováno s učebnicovými/slovníkovými výklady.

Literatura

BLAHYNKA, M. St. K. Neumann-kritik 1918–1939. In Š. Vlašín (ed.) *Spoluvytvářet pravdu zítřka*.

Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 110–139.

Dějiny české literatury IV. Ed. Z. Pešat; E. Strohsová. Praha: Victoria Publishing, 1995.

DOSTÁL, V. Ať žije život! aneb Tři desatera: Neumannova estetická iniciativa, její zlom a následky. *Česká literatura*. 23, 1975, s. 285–299.

KAUTMAN, F. St. K. Neumann: *Člověk a dílo 1875–1917*. Praha: Academia, 1966.

NEUMANN, S. K. Občanské umění [1921]. In týž. *Stati a projevy VI.* Ed. M. Chlěbcová. Praha: Odeon, 1976, s. 435–437.

PAPOUŠEK, V. Civilizační poezie. In J. Vojvodík; J. Wiendl (eds.) *Heslář české avantgardy: estetické koncepty a proměny uměleckých postupů v letech 1908–1958*. Praha: FF UK – Togga, 2011, s. 91–98.

STROHSOVÁ, E. *Cesta St. K. Neumanna ke komunistické straně*. Praha: ČS, 1954.

STROHSOVÁ, E. *Zrození moderny*. Praha: Československý spisovatel, 1963.

TAUFER, J. Na okraj dvou svazků „Spisů“ S. K. N. *Česka literatura*. 21, 1973, s. 401–426.

TAUFER, J. St. K. Neumann. Praha: Československý spisovatel, 1956.

TEIGE, K. Novým směrem [1921]. In Š. Vlašín et al. (eds.) *Avantgarda známá a neznámá 1*. Praha: Svoboda, 1971, s. 90–96.

VLAŠÍN, Š. et al. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Československý spisovatel, 1983.

VLAŠÍN, Š. Od civilizační poezie k poezii proletářské: K Neumannovu básnickému vývoji v letech 1913–1923. *Česká literatura*. 23, 1975, s. 398–410.